

Harmonia en la discòrdia? Reflexions al voltant de la cultura política democràtico-republicana a Espanya, 1840-1868*

Harmony in discord? Some thoughts on the Democratic-Republican political culture in Spain, 1840-1868

per Florencia Peyrou

RESUM:

Aquest article qüestiona l'existència d'una pluralitat de cultures polítiques dins l'univers democràtico-republicà del període isabelí. S'hi defensa que, tot i que aquest univers era sens dubte heterogeni, va fornir una cultura política en singular, caracteritzada per una identitat, un projecte polític i social, uns valors, una visió del procés històric i una pràctica política en bona mesura compartits. És cert que, al seu interior, es van produir debats, polèmiques i discussions, però això implica no tant l'existència de diverses cultures polítiques com la negociació i el conflicte que hi eren inherents. Es vol demostrar, igualment, que la cultura política democràtico-republicana s'anava configurant durant els anys cinquanta del segle XIX a partir d'una cultura política prèvia, que podria anomenar-se liberal-avançada. Es tractava d'un procés lent i complicat, marcat per l'experiència política del període, les relacions i debats amb els sectors progressistes i l'evolució del discurs democràtic mateix.

PARAULES CLAU:

Cultura política, republicanisme, democràcia, socialisme, liberalisme avançat.

ABSTRACT:

This article questions the existence of a plurality of political cultures within the Spanish republican-democratic world during the period 1840-1868. Although this world was certainly heterogeneous, it constituted a single political culture, characterized by a shared identity, a shared social and political project, a shared vision of history and a shared political practice. There were indeed discussions and debates within it, but this implies not so much the existence of different political cultures as the continuous negotiation and conflict that characterize any such reality. The article also intends to prove that the republican-democratic political culture was shaped during the 1850s out of a previous political culture which could be called «advanced-Liberal». This was a tortuous and slow process marked by the period's political experiences, the relations and debates with the Progresista sectors and the evolution of democratic discourse itself.

KEY WORDS:

Political culture, Republicanism, democracy, Socialism, «advanced Liberalism».

* Agraesc els comentaris dels professors Jesús Millán i Manuel Pérez Ledesma. Aquest text forma part de la Xarxa temàtica d'història cultural de la política (HAR2008-01453-E/HIST) i del projecte d'investigació HAR2008-06062/HIST.

La historiografia espanyola ha mostrat els darrers anys un interès creixent per les cultures polítiques. Això ha situat en el centre de la recerca el problema de les representacions del món, els discursos, les pràctiques, els símbols i els rituals. La mateixa noció de cultura política, però, ha quedat en bona mesura indeterminada, allò que ha desembocat de vegades en «*una especie de comodín historiográfico a la moda*», i d'altres, un «*mero sustitutivo de ideologías, partidos, grupos o tradiciones*».¹ Així, doncs, el concepte de cultura política ha tingut una «*amplia difusión*» entre els historiadors espanyols, però «*de un modo que no siempre [ha contribuit] a mejorar [la seua] capacidad analítica*».² Ara bé, des de que fou encunyat el concepte de cultura política, el 1963, per G. Almond i S. Verba, les propostes teòriques i metodològiques no han cessat de proliferar. En especial, a partir dels anys vuitanta del segle XX es produí una reacció contra la lectura psicològica i *behaviorista* que havien elaborat els autors esmentats, centrada a indagar els valors i actituds dels individus respecte al sistema polític. Altrament, començà a guanyar importància un enfocament «interpretativista», que posava en primer plànol l'anàlisi dels elements culturals, l'*entramado de significados compartidos*, que permetien comprendre l'activitat i la vida política d'una comunitat determinada.³

Des d'aquest darrer punt de mira, han aparegut múltiples propostes. Per esmentar-ne només algunes, K. Baker ha destacat el paper dels discursos amb els quals els subjectes d'una comunitat formulen i negocien les seues demandes respectives, per concloure que l'autoritat política és «*esencialmente una cuestión de autoridad lingüística*». M. Somers ha definit la cultura política com una configuració de representacions i pràctiques inserides en una xarxa conceptual determinada. I S. Berstein, per la seua part, s'ha referit a un «sistema de representacions basat en una determinada visió del món, en una lectura significativa del passat històric, en l'elecció d'un sistema institucional i una societat ideal, el qual s'expressa mitjançant un discurs codificat, símbols i rituals que l'evocuen».⁴ Més enllà de les diferències que presenten aquestes definicions, que s'uneixen a les diverses concepcions que els autors esmentats tenen sobre la relació entre allò cultural i allò «real», la major part dels exponents de l'enfocament «interpretativista» coincideixen a considerar «*los confines de la cultura como fragmentados, tenues y disputados*», enfront de la perspectiva *behaviorista*, la qual veia la cultura

1. I. SAZ, «La historia de las culturas políticas en España. Y el extraño caso del "nacionalismo español"», B. PELLISTRANDI i J. SIRINELLI (eds.), *L'Histoire culturelle en France et en Espagne*, Madrid, Casa de Velázquez, 2008, 222.

2. D. CASTRO, «Sobre líderes, elites y cultura(s) política(s)», *Ayer* 65, 2007, 308.

3. J. DE DIEGO, *La cultura política del republicanismo en la España de la Restauración, 1876-1908*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Madrid, 2007, 32.

4. K. BAKER, «El concepto de cultura política en la reciente historiografía sobre la Revolución francesa», *Ayer* 62, 2006, 94; M. SOMERS, «¿Qué hay de político o cultural en la cultura política y en la esfera pública?», *Zona Abierta* 77-78, 1996-1997, 73; S. BERSTEIN, «L'historien et la culture politique», *Vingtième siècle* 35, 1992, 71.

com a «*reificada y nítidamente delimitada*».⁵ W. Sewell, a tall d'exemple, ha afirmat que les cultures són sistemes de símbols i significats i espais d'activitat pràctica, caracteritzats per la contradicció, el canvi, les disputes, la fragmentació, la inestabilitat i la permeabilitat, mentre que G. Eley ha assenyalat que les cultures polítiques es caracteritzen en bona mesura pel conflicte, la discussió i la negociació.⁶

Alhora, enfront de la reducció operada per Almond i Verba de la cultura als confins de la nació, ha anat cobrant importància la idea que a cada comunitat nacional acostumen a existir «*diversas culturas en negociación y conflicto*».⁷ Berstein, per exemple, ha destacat que en un mateix moment històric es poden trobar «cultures polítiques plurals, amb arrels filosòfiques o històriques diferents, amb concepcions oposades del poder, que contempen la societat i la seua evolució de manera antitètica i que defineixen valors antagònics». En un llibre recent, dirigit per ell mateix, s'analitzen, en efecte, les cultures polítiques tradicionalista, liberal, republicana, socialista, comunista, llibertària, democratacristiana i nacionalista.⁸ La historiografia espanyola també ha reconegut l'existència d'una varietat de cultures polítiques, «*lo que va asociado generalmente al estudio de las grandes corrientes, tradiciones y familias políticas contemporáneas*». Ara bé, de vegades, com assenyalava I. Saz, s'ha tendit a localitzar «*varias culturas políticas en el seno de algunas de ellas*».⁹

És aquest punt el que m'interessa discutir en aquest article, tot referint-lo al cas de l'univers democràtic-republicà del període isabelí. La pluralitat interna d'aquest univers ha estat interpretada, des dels primers estudis que s'hi van dedicar, com un factor poderós de conflicte i divisió. A. Eiras, al seu llibre capdavanter sobre *El partido demócrata español*, subratllava que aquest grup polític s'havia format a partir de la confluència de «*tránsfugas del progresismo*», «*antiguos elementos republicanos*» i «*neófitos del socialismo español*», que alhora eren també republicans. Els progressistes-demòcrates es caracteritzaven per acceptar una monarquia limitada; per a ells eren més importants «*las ideas que la mera forma de gobierno*», allò que els atorgava «*mayor capacidad de adaptación a las circunstancias y un sentido político más acusado*». Els republicans consideraven «*la forma de gobierno un asunto capital*» i destacaven per dur «*decenios conspirando y sublevándose*». Pel que fa als socialistes, eren «*ardorosos defensores del*

5. DE DIEGO, *La cultura política...*, 32.

6. W. H. SEWELL, JR., «The Concept(s) of Culture», V. E. BONNELL i L. HUNT (eds.), *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, Berkeley / Los Angeles / Londres, U.C.P., 1999, 44-53; G. ELEY, «Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century», C. CALHOUN (ed.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge / Londres, MIT, 1994, 306.

7. DE DIEGO, *La cultura política...*, 35.

8. S. BERSTEIN, «Nature et fonction des cultures politiques», S. BERSTEIN (dir.), *Les cultures politiques en France*, París, Seuil, 1999, 23.

9. SAZ, «La historia de las culturas políticas...», 223.

cuarto estado i privilegiaven les reformes socials per davant de les polítiques. Es tractava de «tres mentalidades diferentes [...] en cuyo contubernio» consistia «la explicación de todas las polémicas intestinas», que acabarien trencant «la unidad del bando democrático».¹⁰

Aquest esquema fou arplegat més tard per D. Castro, qui es referia, d'una banda, als republicans, entre els que hi havia sectors «filosocialistas» amb «características propias bien diferenciadas»; d'altra banda, es referia als demòcrates, provinents d'«escisiones y deserciones del progresismo». La fracció republicana, segons ell, tendia cap a l'«agitación e insurrección, con formas de propaganda que forzaban normalmente los límites de la legalidad», mentre que la fracció democràtica era «más respetuosa con la legalidad y con menores dosis de extremismo». Castro, però, esmentava també que la divergència entre els demòcrates defensors d'una monarquia limitada i els republicans «no era explícita a finales de la década de 1840 ni lo sería en los años inmediatamente siguientes» i que a les acaballes de 1840 es generalitzaren «las tendencias conspirativas e insurreccionales a las que ya de antiguo se inclinaban los más expeditivos e impacientes». Malgrat tot, Castro insistia en què el moviment es caracteritzava per amalgamar un seguit de «proyectos políticos y concepciones estratégicas no siempre conciliables», que van romandre units tan sols en raó de «la persecución y el semiostracismo políticos sufridos durante el reinado de Isabel II». Aquesta «diversidad de tendencias» i «concepciones distintas de la naturaleza y fines de la democracia» donarien lloc, en la dècada de 1860, a les polèmiques que van debilitar enormement el «partit». Castro conclouïa que la història d'aquest era la de tota una sèrie de «rivalidades y divisiones».¹¹

R. Miguel ha introduït adés una perspectiva nova en l'anàlisi del moviment demorepublicà, en enfocar-lo des del punt de mira de les cultures polítiques. Miguel assenyala que aquestes cultures es formen a partir de llenguatges que són sistematitzats en discursos i convertits, finalment, en moviments socials. Així, en el cas del republicanisme espanyol, fins a 1848 s'hauria produït la difusió «de un nuevo lenguaje social y político» per part de «románticos sociales», «utópicos» i «radicales jacobinizantes». Des d'aquella data fins a 1868 aquest llenguatge fou sistematitzat «en entramados simbólicos estructurados capaces de explicar la realidad, de generar identidades colectivas, de orientar las prácticas sociales de forma colectiva, y de consolidar aspiraciones y proyectos de futuro compartidos». Ja en el Sexenni, els discursos traspasaren «los pequeños grupos de productores culturales que los generaron» i es convertiren en «auténticas culturas políticas». Des d'aquest punt de vista, no hauria existit, fins a 1868, una cultura política que integrés els sectors demòcrates i republicans i això ve a significar que els grups esmentats s'haurien limitat a produir discursos en una mena de «buit cultural».

10. A. EIRAS ROEL, *El Partido demócrata español*, Madrid, Rialp, 1966, 140, 143, 144.

11. D. CASTRO, «Orígenes y primeras etapas del republicanismo en España» i «Unidos en la adversidad, unidos en la discordia: el Partido Demócrata, 1849-1868», N. TOWNSON (ed.), *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, Alianza, 1994, 59, 42, 46, 51, 52, 34, 73, 85.

Amb tot, però, demòcrates i republicans van dur a terme un seguit de pràctiques que incloïen rituals i símbols i això, unit als discursos, reflectia una visió del món, un projecte de futur i una identitat col·lectiva, aspectes que Miguel inclou en la seua definició de les cultures polítiques. Convindrà preguntar-se, en aquest sentit, si és possible que un activista polític no forme part, durant el període de temps que siga, d'una cultura política.¹²

D'altra banda, aquest autor indica que «*la pluralidad cultural republicana se fraguó en la década de 1850*» i es consolidà en la següent. Tot i que hi havia una «identitat col·lectiva única» i «*un proyecto de futuro común*», Miguel distingeix tres discursos clarament diferenciats: el *Demoliberalisme* de José M. Orense o Antonio I. Cervera, el *Socialisme jacobí* de Sixto Cámara o Fernando Garrido i el *Demosocialisme* de Francesc Pi i Margall. El socialisme jacobí es caracteritzà per la defensa de «*la violencia revolucionaria y la justicia popular*», exercides per un «*Pueblo en armas*» i d'un règim basat en «*el plebiscito y el férreo control popular de lo público*», en la «*voluntad general del Pueblo*» i en el «*mandato imperativo, las asambleas primarias, la eligibilidad, responsabilidad y revocabilidad de todos los caros públicos*». El demosocialisme, al seu torn, va sorgir com a reacció «*a la subyugación absoluta que el Socialismo Jacobino sometía al individuo*» i a «*la centralización estatal jacobino-socialista*». Aquest discurs s'organitzà al voltant de l'«*individuo concreto autónomo [...] que libre y voluntariamente pacta con los demás [...] la construcción y reconstrucción continua de su sociedad*» i del municipi, com a àmbit ideal per construir una ciutadania responsable. Pel que fa al demoliberalisme, mantingué una «*tensión dialéctica entre Individuo y Población*», que acabà per resoldre's «*en la narración simbólica del devenir a favor de la colectividad*». Per fi, es posava la construcció d'un «*sistema político democrático*» per davant del projecte de bastir una ciutadania democràtica i es defensava un «*llibre canvisisme absolut*».¹³ En el seu llibre *La pasión revolucionaria*, Miguel reitera l'existència de tots tres discursos concurrents al llarg dels anys cinquanta, tres discursos la incompatibilitat dels quals acabà per fragmentar el moviment democràtic-republicà durant el Sexenni en diverses cultures polítiques diferents.¹⁴

El problema de les taxonomies comentades és que, com ha subratllat À. Duarte, les fronteres entre etiquetes com ara «liberal», «republicà», «socialista» o «federal» foren durant molt temps febles o difuses i aquest tipus de condicions no es vivia

12. R. MIGUEL, «Las culturas políticas del republicanismo histórico español», *Ayer* 53, 211, 212.

13. MIGUEL, «Las culturas políticas...», 215, 216, 223, 224, 225, 228, 229.

14. Es refereix ací al *socialisme jacobí*, caracteritzat per la defensa de l'associació, la sobirania popular, el mandat imperatiu i la dictadura revolucionària; el *demosocialisme*, partidari del federalisme i de la construcció d'un ordenament polític de baix cap a dalt, «del individuo a la humanidad» (amb la qual cosa superava la tradició «jacobina-socialista i humanitarista», en la qual el Poble era la «piedra angular de todo el entramado simbólico»; i el *demoliberalisme* que passà de la defensa del poble i la sobirania popular a la de la «nació» i que confiava que la reforma de l'administració i del sistema fiscal bastarien per configurar una «masa de pequeños y medianos productores desahogados». R. MIGUEL, *La pasión revolucionaria*, Madrid, CEPC, 2007, 153, 154, 177, 185, 186, 222, 215.

de manera «rígida i excloent».¹⁵ A parer meu, l'univers demorepublicà del període isabelí fou, sens dubte, heterogeni; al seu interior hi van conviure sensibilitats polítiques amb graus diferents de radicalisme i això donà lloc a discussions i disputes. Amb tot, això no va impedir que constituís una cultura política en singular, caracteritzada per una identitat, un projecte polític i social, uns valors, una visió del procés històric i una pràctica política en bona mesura similars, per bé que, lògicament, amb matisos i, fins i tot, trets diversos que calia negociar. Però tenint en compte el caràcter contradictori, contestat i poc integrat de les cultures polítiques, ¿es pot dir que la diversitat interna i el conflicte en qüestions estratègiques, ideològiques o programàtiques és un indicador de l'existència d'una pluralitat de cultures o «protocultures» polítiques? ¿No estariem reduint així el concepte de cultura política al de programa polític o intentant dotar-lo d'una homogeneïtat sense esquerdes, que seria impossible que tingués? Una concepció d'aquesta mena ¿podria, fins i tot, dur a dividir «*las culturas políticas hasta el desmigajamiento en tantas como banderías o incluso cabecillas pudieran hacerse oír en un momento dado*».¹⁶

El propòsit d'aquest article és mostrar la unitat de la cultura política demorepublicana, tot examinant en especial els aspectes que s'han descrit, com es desprèn de les lectures comentades, a cadascun d'aquests grups aparentment incompatibles i inconciliables: la república enfront de la monarquia, la tendència insurreccional enfront de la legalitat, la sobirania popular enfront de la individual, el socialisme, la democràcia directa, el federalisme i l'elitisme. S'argumenta també que aquesta cultura política es va anar congriant durant els anys cinquanta, d'una manera lenta i tortuosa, a partir d'una cultura política prèvia, que es podria anomenar «liberal avançada». La fragmentació d'aquesta última i la configuració de la demorepublicana, així com la seua posterior divisió —aspecte que no serà possible tractar ací— foren fruit d'un procés i una experiència històrica que cal analitzar, sense que l'existència prèvia de discursos i postures diverses poguessen fer-ho endevinar. Com ha destacat S. Berstein, les cultures polítiques són evolutives, producte de conjuntures històriques especials, en funció de les quals poden mantenir-se amb el temps, transformar-se o desaparèixer.¹⁷

La cultura política del liberalisme avançat

Per a A. Eiras, les «*apetencias políticas y sociales*» de demòcrates i republicans, entre les qual esmentava la sobirania popular, el sufragi universal, els drets individuals i la racionalització administrativa, procedien de «*fuentes absolutamente inéditas*». El progressisme, d'aquesta manera, «*estaba muy lejos de servir de precedente*». Alhora, però, aquest autor apuntava que

15. À. DUARTE, *Història del republicanisme a Catalunya*, Vic, Eumo, 2004, 86.

16. CASTRO, «Sobre líderes...», 313.

17. BERSTEIN, «Nature et fonction...», 25.

*«si analizamos punto por punto el programa democrático, hallaremos en él muchos elementos que no son originales, sino tomados del credo progresista. También los progresistas alardeaban en ocasiones de ideas democráticas; y en muchos puntos concretos se acercan efectivamente a los demócratas. En muchas cosas, la diferencia de tono es puramente gradual no substancial.»*¹⁸

La qüestió es tancava aleshores d'una manera una mica confusa. Posteriorment, Castro assenyala que existia «una zona de confluencia entre el ala izquierda del progresismo y el republicanismo», encara que no va proporcionar gaires detalls al respecte.¹⁹ A parer meu, es podria fer una llum nova sobre aquest punt, tot considerant que des de l'aparició dels primers discursos específicament democràtics i republicans, vora 1840, fins la creació del Partit Democràtic, el 1849, existí una *cultura política liberal avançada*, que amalgamà distintes sensibilitats polítiques —del progressisme al republicanisme—, al voltant d'un projecte basat essencialment en la defensa del dogma de la sobirania nacional. En alguns moments aquestes sensibilitats foren més visibles i es diferenciaven més les unes de les altres, produint-se fins i tot polèmiques i disputes. Això s'esdevingué durant el trienni 1840-1843. Entre d'altres, des d'aquesta última data fins a 1849, es veieren més confoses dins el magma general. Aquesta última situació no tenia a veure tan sols amb la repressió política, que portaria tots els *avançats* a unir-se en nom de la resistència. Això es va produir també perquè molts demòcrates i republicans consideraven que formaven amb els progressistes la «*gran falange liberal española*», la família dels partidaris de la llibertat. Aquesta percepció derivava del fet que els discursos polítics i les representacions del món, del passat històric i de la societat ideal d'aquests sectors presentaven prou semblances. A més d'això, però, tots ells reivindicaven uns orígens i una herència comuns: la revolució liberal, la Constitució de Cadis i l'univers *doceañista* i exaltat.

Demòcrates, republicans i progressistes compartien una visió del món que recolzava en la confiança en el progrés i de la història com una lluita dialèctica —que encara no havia acabat— entre l'absolutisme i la llibertat, entre l'emancipació i l'esclavitud, que havia començat amb Sagunt i Numància i tenia un episodi especialment destacat a Villalar. Segons judici de tots ells, «*lo genuinamente nacional*» a Espanya era «*la libertad, o más bien las libertades imperantes en los reinos medievales*», en tant que «*lo moderno, extranjero y adventicio*» era «*el despotismo que las dinastías austríaca y francesa trajeron de fuera*».²⁰ Hom tenia una idea molt semblant de la nació espanyola com un espai territorial existent des de temps immemorials, els habitants del qual havien estat disposats a

18. EIRAS, *El Partido demócrata...*, 144, 28, 15, 21.

19. CASTRO, «Orígenes y primeras etapas...», 46.

20. J. FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, «Levantamiento, guerra y revolución. El peso de los orígenes en el liberalismo español», C. DEMANGE, P. GÉAL, R. HOCQUELLET, S. MICHONNEAU i M. SALGUES (eds.), *Sombras de mayo. Mitos y memorias de la Guerra de la Independencia en España (1808-1908)*, Madrid, Casa de Velázquez, 2007, 207 i 210.

defensar-lo tothora amb valor i gallardia, així com els seus mites principals — entre els quals destacava la Guerra de la Independència, encetada el 1808, que s'interpretava com a una lluita per la llibertat protagonitzada per un poble indòmit, el qual, tot i el seu estat d'ignorància i endarreriment, recuperà «*sus viejos hábitos guerreros*» i s'enfrontà a l'enemic, salvant així la nació.²¹ També es compartia un panteó d'homes il·lustres, en el qual conviuen, entre d'altres, el Cid, Padilla, Riego, Torrijos, Colom, Magallanes, Velázquez i Murillo, i al qual s'anirien afegint posteriorment els màrtirs de la llibertat, com ara les víctimes de la repressió que va seguir els intents revolucionaris de 1848.

Hom coincidia, a més, en la defensa d'unes llibertats —més o menys regulades— de premsa, reunió i associació, d'una autonomia —més o menys gran— municipal i provincial, d'una —més o menys inclusiva— milícia nacional, de la liberalització del comerç, la indústria i l'agricultura i de l'abolició dels impostos indirectes, dels drets de portes i consums i dels estancs de la sal i el tabac. Les diferències més importants consistien en les opinions sobre el dret del vot i la forma més convenient de govern. Aquests aspectes ocuparan, doncs, les pàgines següents. Com és ben sabut, els sectors progressistes defensaven una extensió gradual del dret al sufragi en el marc d'un model d'integració jeràrquic, que es restringia en el nivell nacional/parlamentari i anava obrint-se en els estadis inferiors de les províncies i els municipis, en els quals es reivindicava un sufragi pràcticament «universal». Els demòcrates i els republicans eren partidaris, en principi, del vot «universal» directe per al conjunt dels barons majors d'edat. L'accés de tots els homes a la política es considerava com una mena d'emancipació, per tal com les distincions derivades del privilegi se substituïrien per una categoria única, val a dir la del ciutadà subjecte de drets i valorat únicament pels seus talents i mèrits. Aquesta era també la principal garantia de la llibertat. Enfront de l'exclusió, que s'assimilava a la servitud, participar en la legislació convertia els homes en sobirans, amos d'ells mateixos i de la seua voluntat.²²

Ara bé, els progressistes consideraven que els grups «capacitats» no deixarien d'augmentar amb el progrés de l'educació i el desenvolupament econòmic, tot mantenint d'aquesta manera «*la promesa de una esfera pública ampliable*».²³ I aquesta idea que hi havia un *horitzó de llibertat*, en el qual es faria realitat el dogma de la sobirania nacional fou un punt de confluència amb els demòcrates i republicans. Sobretot perquè entre aquests darrers hi havia molts sectors partidaris d'estendre progressivament el vot. I aquests no pertanyien pas únicament

21. FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, «Levantamiento, guerra y revolución...», 200.

22. M. C. ROMEO, «Los mundos posibles del liberalismo progresista», E. LA PARRA, G. RAMÍREZ (eds.), *El primer liberalismo: España y Europa, una perspectiva comparada*, València, Biblioteca Valenciana, 2003, 287-314; i «Lenguaje y política del nuevo liberalismo: moderados y progresistas», *Ayer* 29, 1998, 37-62; F. PEYROU, *Tribunos del pueblo. Demócratas y republicanos durante el reinado de Isabel II*, Madrid, CEPC, 2008, 107-116.

23. I. BURDIEL, «La tradición política progresista. Historia de un desencuentro», C. DARDÉ (ed.), *Sagasta y el liberalismo español*, Madrid, Fundación Argentaria-BBVA, 113-118.

al camp «progressista democràtic». A finals de la dècada de 1840, per exemple, si el demòcrata *El Siglo* advocava per un vot concedit «*con las solas restricciones que aconseje la situación social y política del país*», un «republicà socialista» com Sixto Cámara defensava la «*intervención jerárquica [...] de un número de ciudadanos creciente con los grados del desarrollo social*».²⁴

Cámara explicava, en línia amb els postulats del progressisme, que el nombre de ciutadans amb dret al vot havia d'augmentar de manera gradual i incessant mercès a l'educació, perquè no es podien esperar virtuts cíviques d'«*un hombre que no sabe leer ni escribir, que no tiene idea del bien ni del mal, que no conoce el sentimiento de la patria*, ni de quins són els seus deures i drets». I en un periòdic que dirigia en 1855 s'hi afegia que un ignorant seria «*tan inútil para sí mismo como peligroso para la sociedad*». Aquesta opinió era compartida pels defensors més aferrissats del sufragi «universal», com ara Fernando Garrido, el qual afirmava el 1864 que «*en manos del ignorante*» la llibertat era «*el arma más peligrosa imaginable*». Potser per això molts defensors de la universalització del vot declaraven acceptar una limitació temporal d'aquest dret, com succeïa amb els redactors d'*El Popular* de Barcelona, els quals proposaven de restringir el sufragi als milicians o als homes amb professió coneguda que saberen llegir i escriure.²⁵

L'educació es va considerar molt temps quelcom imprescindible per tal de suavitzar els costums del poble —fer-lo «*virtuoso y esforzado*», «*pulir sus maneras*», «*reformular su educación moral*— i per formar bons ciutadans, participatius, vigilants i zelosos del bé de la comunitat. D'aquesta manera es faria «*inespugnable [sic] y fuerte el alcázar de la libertad*».²⁶ La veritat fou que, tot i que alguns considerassen que la instrucció havia de precedir l'extensió del sufragi i d'altres no ho van fer, la gran majoria de demòcrates i republicans compartien, durant un llarg període de temps, la por dels sectors «benpensants» i d'ordre envers «les masses amorfes que s'escapaven a les lògiques del compromís cívic» i, fins i tot, la imatge general que mantenia el conjunt del liberalisme d'un poble dotat de trets atàvics i primaris. Igualment, com la majoria dels liberals, mantingueren una concepció de la política elitista i dirigista, tot i que s'envanien de pertànyer al poble sense pretendre dominar-lo.²⁷ En darrer lloc, coincidien amb la resta

24. *El Siglo*, 27 de gener de 1849; S. CÁMARA, *Espíritu moderno, o sea carácter del movimiento contemporáneo*, Madrid, 1848, 138.

25. CÁMARA, *Espíritu moderno...*, 185; *La Tribuna del Pueblo*, 16 de setembre de 1851; F. GARRIDO, *Historia de las asociaciones obreras en Europa o las clases trabajadoras regeneradas por la asociación*, Barcelona, 1864, 5. La informació d'*El Popular*; a G. BARNOSELL, «Libertad, igualdad, humanidad». La construcción de la democracia en Cataluña (1839-1843), M. SUÁREZ CORTINA (ed.), *La redención del pueblo. La cultura progresista en la España liberal*, Santander, Universitat de Santander 2006, 155. Vegeu també del mateix autor, *Orígens del sindicalisme català*, Vic, Eumo, 1999.

26. *El Siglo*, 1 de gener de 1848; *El Pueblo*, 4 de maig de 1848.

27. DUARTE, *Història del republicanisme...*, 25. L'elitisme del conjunt del liberalisme, a M. SIERRA, «La Figura del Elector en la Cultura Política del Liberalismo Español (1833-1874)», *Revista de Estudios Políticos* 133, juliol/setembre, 2006, 117-142; i M. C. ROMEO, «De patricios y

dels liberals a l'hora de justificar l'exclusió de les dones dels drets polítics, en veure-les com a subjectes essencialment dependents, que s'adscrivien naturalment a l'àmbit domèstic.²⁸

Pel que fa a les formes de govern, els republicans no s'estigueren d'insistir en la incompatibilitat intrínseca que hi havia entre monarquia i llibertat. Pi i Margall afirmà, per exemple, que «*el mejor rey*», l'«*hombre de más rectas intenciones y de más generosos sentimientos*» sempre trobaria la manera d'estripar el pacte constitucional i declarar-se absolut.²⁹ La república es va entendre en tot moment com a l'única manera de garantir la igualtat davant la llei i, per tant, la llibertat, ja que l'existència de la «*más ligera sombra de privilegios*» convertia aquesta en un simulacre. A més, s'associava amb un veritable exercici —l'únic possible— de la sobirania popular, impossible mentre existira «una persona irresponsable» que podia anul·lar totes les resolucions del poble; s'associava amb un règim fraternal en el qual es produiria la conciliació de tots els interessos i, també, amb un govern «*de paz, de justicia, de economías y de orden*».³⁰

Els demòcrates, per la seua banda, transigien amb la monarquia, però la volien sotmesa a la voluntat de la nació i amb atribucions limitades. També maldaven, d'acord amb allò establert per la Constitució de 1812, per un sistema unicameral i el control parlamentari del govern. Aquest és el cas del diari català *El Popular*, que defensava en 1841 l'existència d'un tron barat, sense capacitat de vet ni d'atorgar col·locacions, i del madrileny *El Eco del Comercio*, el qual afirmava en 1844 que «*las leyes políticas son un mandato con respecto a la corona, y a la corona le cumple únicamente el aceptarle*». El tron era un «*poder delegado*» i una «*institución reguladora del movimiento*», que havia de mantenir-se al marge del joc polític, respectant en tot moment la sobirania del poble.³¹ Deu anys més tard, seguia havent-hi sectors, com ara els que es movien al voltant dels periòdics *El Tribuno* i *Adelante*, que acceptaven l'existència d'un tron, per bé que sempre dins el marc d'un sistema basat en la subordinació del poder executiu a la voluntat popular i amb l'única funció de garantir l'execució de les lleis.³²

Amb tot, aquesta idea dels demòcrates del poder executiu com a delegat del poble, sotmés a la voluntat d'aquest, en la pràctica equiparava la funció del rei

nación. Los valores de la política liberal en la España de mediados del siglo XIX», *Mélanges de la Casa de Velázquez* 35, 2005, 119-141.

28. Sobre les concepcions al voltant de la dona en el món liberal, M. C. ROMEO, «Destinos de mujer: esfera pública y políticos liberales», I. MORANT, (dir.), *Historia de las mujeres en España y América latina. Del siglo XIX a los umbrales del XX*, Madrid, Cátedra, 2006, 61-83.

29. F. PI I MARGALL, *La reacción y la revolución* (1854), Madrid, Anthropos, 1982, 169.

30. *El Huracán*, 23 de juny de 1841. Remés de Pi i Margall a *El Tribuno*, 4 de novembre de 1854. *El Republicano*, 22 de juny de 1842; W. AYUALS DE IZCO, «Cartilla del pueblo. Diálogos políticos entre *Guindilla* y el *tío Rebenque*», A. ELORZA i J. TRIAS, *Federalismo y reforma social en España (1840-1870)*, Madrid, Seminarios y Ediciones, 1975, 346.

31. BARNOSELL, «Libertad, igualdad, humanidad...», 153; *El Eco del Comercio*, 4 d'octubre de 1844.

32. *Adelante*, 19, 25 i 26 d'octubre de 1854, 12 de novembre de 1854.

amb la d'un president. És a dir, la monarquia s'acceptava en la pràctica quan funcionava substancialment com una república. *El Tribuno* va assenyalar, en aquest sentit, que «*si el trono nacional ha de estar cimentado en el voto nacional, entramos en la delegación de autoridad, entramos en la sanción del pueblo, entramos en el gobierno del pueblo por el pueblo, es decir, vamos precisamente a parar a la definición que suele darse de la república*». Hi havia, llavors, una proximitat gran entre les diverses postures. És cert que alguns republicans, com ara el figuerenc Abdó Terrades, afirmaven que tot el qui no es pronunciés per la república havia de ser considerat com a un «*enemigo del pueblo*». D'altres, però, com Fernando Garrido, incloïen «*los verdaderos liberales*» dins el seu projecte de democràcia i emancipació popular. En la mateixa línia, els redactors del periòdic republicà *El Peninsular* assenyalaven que «*la fracción liberal compuesta de hombres que desean marchar adelante y con paso firme por la senda de las reformas*» incloïa els «*republicanos declarados y a los progresistas honrados*». D'altra banda, la proximitat entre les distintes posicions podia produir relliscades en un sentit o altre. Nicolás Rivero, per exemple, va deixar el republicanisme en 1868 (després d'haver votat contra la monarquia el 1854), mentre que els redactors d'*El Popular* anaren distanciant-se del progressisme, a partir de la defensa feta pels redactors d'*El Constitucional*, diari d'aquesta tendència, del «*espurgo*» de la milícia, neteja que fou duta a terme després de la revolta moderada d'octubre de 1841. A finals d'any criticaren «*les males arts dels progressistes a les eleccions municipals*» i van començar a apropar-se als terradistes, per acabar identificant democràcia i república.³³

La proximitat entre aquests sectors obeïa també al rebuig que manifestaven tots ells envers el principi postrevolucionari de sobirania compartida entre la Corona i les Corts. El poble era «*el único soberano*» que podia dictar «*leyes para todos*». Havia de fer-ho, i en això hi hagué coincidència, com veurem, de manera pràcticament unànime, si més no, fins a 1860, mitjançant un sistema de govern directe, basat en el mandat imperatiu i/o la sanció popular de totes les lleis elaborades pels representants-mandatariis. La sobirania nacional s'entenia, d'aquesta manera, com una activitat permanent.³⁴

Els progressistes apostaren, des de 1837, per una monarquia representativa en la qual el tron adquiria capacitat de decisió, sobretot a través del vet i la facultat de dissoldre les Corts. Aquest fou el punt principal que van criticar els demòcrates i republicans del projecte constitucional que es presentà el gener de 1855 i de la Constitució que es votaria un any més tard.³⁵ Però els progressistes

33. *El Tribuno*, 16 de setembre de 1854; M. MORAYTA, *Historia general de España*, Madrid, 1887, T.VII, 1.273; F. GARRIDO, *Propaganda democrática. Instrucción política del pueblo. Derrota de los viejos partidos políticos. Deberes y porvenir de la democracia española*, Madrid, 1850, 14 i 25; *El Peninsular*, 30 d'agost de 1842; BARNOSELL, *Orígenes...*, 206.

34. *El Huracán*, 3 d'abril de 1841.

35. *Adelante*, 14, 17 i 18 de gener de 1855; i *La Soberanía Nacional*, 16 de gener de 1855; *La Asociación*, 13 de maig de 1856.

també consideraven que la Corona havia d'estar supeditada a la nació, envoltada d'institucions parlamentàries i actuar com a àrbitre entre les diferents forces polítiques. Defensaven una monarquia vinculada amb la llibertat i amb un «*príncipe amigo del pueblo*», vigilant de l'interès general i allunyat «*de la arena partidista*», les prerrogatives del qual havien de situar-se en una esfera formal, per tal de garantir la sobirania parlamentària. I aquest projecte podia ser acceptat, com a punt de partença raonable, per alguns republicans i demòcrates.³⁶ L'octubre de 1848, per exemple, es va descobrir una conspiració dirigida pel republicà català Victorià Ametller, que preveia instal·lar en el tron l'infant Enric i formar un govern presidit per Espartero i integrat per ell mateix i el llavors demòcrata José María Orense, juntament amb els progressistes Patricio de la Escosura, José Salamanca i Martín Iriarte, entre d'altres.³⁷

Allò que més allunyava els progressistes dels demòcrates i republicans era l'horitzó de sobirania popular permanent, ben fàcilment identificable amb l'anarquia, que aquests darrers defensaven. Per als progressistes la nació, ama absoluta de la sobirania, s'encarnava en els representants reunits al parlament, mentre que l'opinió pública podia manifestar-se a través de la premsa, el dret de petició i les deliberacions a les cambres. El concepte de sobirania nacional dels demòcrates i republicans els resultava llavors intolerable i la seua defensa de la monarquia tingué també el caràcter de «*bastión contra la revolución*». De tota manera, la defensa demorepublicana del govern directe havia de lligar-se amb la desconfiança que la majoria dels liberals espanyols mostraven envers el principi representatiu: en general, es tendia a considerar els diputats com a mandataris lligats «*a sus concretos electores*» i al districte que representaven «*por la posesión de bienes, intereses y relaciones en el mismo*». Les propostes demorepublicanes podien resultar llavors exagerades i, fins i tot, temibles, però formaven part d'una sensibilitat política en bona mesura similar.³⁸

D'altra banda, la impossibilitat de posar en pràctica un model de monarquia com el defensat pels progressistes potser va distanciar molts d'ells de les seues posicions inicials i els va acostar, cada cop més, a la proposta democràtica o, fins i tot, a la republicana, allò que mostraria que també ací hi havia ponts que permetien el desplaçament en un sentit o altre. El periòdic progressista *El Clamor Público*, per exemple, justificà en 1848 l'establiment de la república a França:

36. M. C. ROMEO, «La ficción monárquica y la magia de la nación en el progresismo isabelino», A. LARIO (ed.), *Monarquía y república en la España contemporánea*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2007, 113 i 122.

37. S. CABEZA SÁNCHEZ ALBORNOZ, *Los sucesos de 1848 en España*, Madrid, Fundación Universitaria Española, 1981, 117.

38. El concepte de monarquia en els progressistes a ROMEO, «La ficción monárquica...», 111-117. La tensió respecte al mandat representatiu, a M. SIERRA, R. ZURITA i M. A. PEÑA, «La representación política en el discurso del liberalismo español», *Ayer* 61, 2006, 27.

«Al variar los franceses la forma de su gobierno, no han hecho más que obedecer a un instinto imperioso, a una necesidad reconocida. Al cabo de tres revoluciones en que tantas víctimas han sido sacrificadas, era natural que desconfiasen de sus reyes [...] y que se propusieran evitar en lo sucesivo por medio de una nueva forma de gobierno [...] la repetición de tan graves trastornos.»³⁹

José María Orense, d'altra banda, no es limità a mostrar-se comprensiu. En 1863 explicà que «la monarquía verdaderamente constitucional», tal com es practicava a Anglaterra des de 1688 i a la qual ell havia aspirat en un principi, consistia en «una transacción entre el gobierno popular o republicano [...] y la monarquía pura», que demanava «mucha buena fe en su cumplimiento» per no convertir-se en farsa. Però això era justament el que s'havia esdevingut a Espanya i allò que l'havia empès a ell cap al republicanisme. El marquès es va anar convenent que la bona marxa de la monarquia constitucional depenia de «las buenas o malas intenciones del monarca» i que era inherent als reis el fet de «rodearse de los enemigos de los ciudadanos».⁴⁰

Tot plegat, la defensa d'una postura o altra no implicava l'atrinxerament en una mena d'espai rígid i infranquejable, sinó que les fronteres entre totes elles eren permeables i l'experiència històrica podia promoure'n les transferències. Aquestes darreres, però, venien afavorides, a més, per la pràctica política del moment. Des de 1840, demòcrates i republicans van compartir molts espais organitzatius i de sociabilitat amb els grups progressistes. Durant el Trienni Esparterista aquests sectors van confluïr, en ocasions, en societats patriòtiques, com ara la Balear, l'objectiu de la qual era «fomentar las ideas de libertad y progreso constitucional», o la Constitucional de Barcelona, tot i que en aquesta última l'acceptació de la regència única per part dels progressistes i el republicanisme dels seguidors de Terrades acabà per produir una escissió a principis de 1841. Tot i això, els republicans i un sector del progressisme català tornaren a col·laborar en 1843, en la insurrecció centralista.⁴¹ També van coincidir a moltes reunions i candidatures electorals conjuntes, com va succeir a València, on republicans i progressistes avançats formaren una coalició anomenada «La Barraca», enfront dels progressistes conservadors del «Mortero».⁴² I participaren conjuntament a les redaccions d'alguns periòdics. A tall d'exemple, al republicà *El Peninsular* (1842) va escriure el progressista Joaquín Muñoz Bueno.⁴³

39. *El Clamor público*, 3 de març de 1848.

40. J. M. ORENSE, *Treinta años de gobierno representativo en España*, Madrid, 1863, 7; *Derecho público republicano-democrático-federal*, Madrid, 1870, 4; DSC, núm. 23, 30 de novembre de 1854, 279-280.

41. A. ELORZA, «La primera democracia federal: organización e ideología», ELORZA i TRIAS, *Federalismo...*, 168, 169, 172; BARNOSELL, *Orígens...*, 199; i «Libertad, igualdad, humanidad...», 159.

42. C. MARICHAL, *La revolución liberal y los primeros partidos políticos*, Madrid, Cátedra, 1980, 228.

43. *El Huracán*, 26 de desembre de 1841.

Als inicis de la Dècada Moderada les confluències es van multiplicar. En part, òbviament, en raó de la situació d'exclusivisme i repressió. En part, amb motiu de l'existència d'una percepció relativament generalitzada que hi havia un únic partit realment liberal —unificat per la defensa de tots, en teoria si més no, del dogma de la sobirania nacional i per l'oposició comuna a la Constitució de 1845—, partit que calia reagrupar i enfortir. Així, per exemple, a finals de novembre de 1843, el prospecte del periòdic *El 1º de Septiembre*, dirigit per Eusebio Asquerino, afirmava que tant els demòcrates que defensaven «*opiniones avanzadas al espíritu de la constitución actual*», com els progressistes que «*con nobleza y lealtad sostuvieron la causa del último Regente, porque en pos de ella traslucían proyectos reaccionarios*» i aquells que «*se afiliaron en la coalición, porque en ella creían representada la integridad de los principios*» tenien cabuda «*a la sombra de nuestro regenerador estandarte*».⁴⁴ Tres anys més tard, en efecte, la primera reunió electoral que se celebrà arran de l'arribada al poder del moderantisme «purità» va integrar «*individuos de todas las fracciones en que en una ocasión malhadada nos hemos visto divididos los hombres de unos mismos principios*».⁴⁵ A més, van continuar les col·laboracions en la premsa (Sixto Cámara, per exemple, va escriure al «esparterista» *El nuevo Espectador*) i es van formar diversos espais organitzatius i de sociabilitat, en els quals coincidien tots aquests sectors. En fou un l'Academia del Porvenir, en la qual participaren progressistes com ara Joaquín María López, Salustiano Olózaga, Pascual Madoz i Manuel Cortina i demòcrates com Nicolás M. Rivero, Juan B. Alonso i Juan Martínez Villerigas.⁴⁶ Hi destacà també la *Tertulia del 18 de Junio*, que integrava «*todos los elementos de la revolución, desde los casi puritanos Madoz y Cortina, hasta los republicanos más o menos declarados*».⁴⁷

L'elaboració, l'abril de 1849, del *Manifiesto Progresista Democrático* per part dels diputats demòcrates Ordax Avecilla, Nicolás M. Rivero, Aniceto Puig i Manuel M. Aguilar, formà part d'aquell projecte unificador que pretenia organitzar «*la gran falange liberal española*». Per això, s'exhortava tots els progressistes a superar els escrúpols o prevencions al davant de qüestions concretes del programa i a tancar-hi files, sempre tenint en compte que «*luego podrán reconciliarnos en nuestras únicas diferencias una libre discusión y la voluntad nacional*».⁴⁸ L'objectiu concret era democratitzar el progressisme i constituir un espai en què tingueren cabuda tots els partidaris del dogma de la sobirania nacional i de les conseqüències que se'n derivaven, qualsevulla que fossen les formes i els temps que es poguessen preveure per tal de posar-les en pràctica. D'aquesta manera s'establiria un horitzó sociopolític de caire democràtic al qual

44. *El Espectador*, 25 de novembre de 1843.

45. *El Eco del Comercio*, 24 de novembre de 1846.

46. *El Eco del Comercio*, 27 de desembre de 1846 i 18 de gener de 1848.

47. F. GARRIDO, *Historia del reinado del último Borbón*, Barcelona, 1868, T. II, 938.

48. El *Manifiesto*, a M. ARTOLA, *Partidos y Programas políticos*, Madrid, Alianza, 1991, T. II, 37-45; M. MORAYTA, *Historia general de España*, Madrid, 1887-96, T. VII, 1.345-1.346.

s'hauria d'arribar, en un moment o altre. Ordax Avecilla, per exemple, va escriure que l'existència de totes dues formacions reflectia «*el principio y término de un movimiento gradual, uniforme, pacífico*», en què el progressisme marcava el punt de partida i la democràcia el d'arribada. Això significava que era possible pensar la democràcia des del progressisme, ja que ambdues tendències s'inscrivien dins una evolució constant i imparabile cap a la llibertat.⁴⁹

La Reforma, al seu torn, féu notar que si s'admetien els principis del progrés amb totes les seues conseqüències necessàriament s'arribava a la democràcia. Només calia vèncer algunes prevencions o sospites.⁵⁰ Només els sectors que no admetien la possibilitat d'aquesta evolució havien de quedar-se fora de la nova formació. Per exemple, alguns dirigents que havien «*hecho traición a sus principios*» i que eren «*tan estacionarios como los moderados*». Enfront d'ells, es defensava l'existència d'un partit progressista «en massa», que acceptava la democràcia (tot i que no fóra immediatament).⁵¹ Es considerava, al capdavant, que els demòcrates compartien amb els progressistes «*las tendencias, los principios fundamentales y el espíritu*». Per això, la «*unión de todos los individuos de un bando político*» era possible «*con tal que todos se presten de buena fe a un estudio detenido*», amb l'objectiu de determinar els principis fonamentals del partit i el grau d'aplicació que, atenent les circumstàncies especials del país, podien arribar a tenir aquests principis.⁵²

El progressisme, però, va rebre el *Manifiesto* amb prou indiferència. *El Clamor Público* s'excusà de fer-ne un comentari i només es prengué la molèstia d'afirmar que no estava d'acord amb «*muchos de los principios consignados en la Constitución semi-republicana*» que, a parer seu, defensava aquest.⁵³ *El Siglo*, uns quants dies després de la publicació del *Manifiesto*, va afirmar que allò necessari era la «*discusión en lugar de desdén; razones en vez de mohines, ciencia y no silencio*» i assegurarà que «*no podemos concebir por qué desechan algunos progresistas a los que en nombre y por autoridad de los principios que sirven de fundamento a su doctrina, vienen a confirmarla y extenderla* [sic].⁵⁴ El debat no s'arribà a produir i, a mitjan agost de 1849, el govern atorgà el permís al partit democràtic per celebrar reunions, amb la qual cosa s'encetà en la pràctica el seu camí com a partit autònom. El rebuig o la indiferència que mostraren els sectors progressistes més moderats van contribuir, sens dubte, a impulsar la progressiva autopercepció i els esforços d'organització de la democràcia de manera independent.

En aquest rebuig podia tenir a veure la disposició que Narváez havia manifestat, a finals de 1847, d'afavorir l'accés al poder dels partits que reconegueren la reina. Això va promoure l'allunyament de molts progressistes respecte als principis

49. *La Reforma*, 29 d'agost de 1849.

50. *La Reforma*, 28 d'agost de 1849.

51. *El Pueblo*, 1 de gener de 1850, 2 de juny de 1850 i 20 d'agost de 1850.

52. R. M. BARALT i N. FERNÁNDEZ CUESTA, *Programas políticos*, Madrid, 1849, T. I, 139.

53. *El Clamor Público*, 10 d'abril de 1849.

54. *El Siglo*, 12 d'abril de 1849.

democràtics i de tot allò que els pogués associar amb l'anarquia i el desordre. Els esdeveniments francesos de 1848 i les repercussions que tingueren a Espanya augmentaren la seua prudència i temor i es reafirmaren en la necessitat d'avançar gradualment en l'extensió dels drets, d'acord amb la capacitat estatal de garantir l'ordre i la llibertat.⁵⁵ En 1849, *El Clamor Público* subratllava que qualsevol sistema que superés els límits imposats per la Constitució de 1837 seria motiu de «*graves peligros y de amargos desengaños*» i Cortina afirmava la necessitat «*de huir de todo género de exageraciones*». Dos anys després, aquest últim va publicar un manifest en el qual rebutjava de manera pregona la democràcia, el socialisme i el republicanisme i, específicament, el sufragi «universal» i la milícia nacional, en tant que Mendizábal condemnava també aquesta última institució i defensava un programa basat principalment en l'augment del nombre de propietaris, a través de la desamortització.⁵⁶

L'obstinació que van mostrar aquests sectors davant els principis democràtics accelerà, sens dubte, el procés d'individualització de la democràcia. Aquest es va veure impulsat també pel fracàs del govern progressista durant el Bienni, així com per algunes de les actuacions que dugué a terme en aquell moment (el projecte constitucional, el desarmament dels batallons de la Milícia) i pel seu rebuig a unir-se als demòcrates per tal de fer front a les temptatives d'O'Donnell de donar «*un golpe de gracia contra la libertad del pueblo*».⁵⁷ Tanmateix, un dels factors que més va influir en aquest sentit fou la redefinició conceptual de la democràcia que tingué lloc a partir dels anys cinquanta. La democràcia s'identificà durant molt de temps amb la sobirania nacional i el govern del poble, que donarien lloc a l'establiment d'una comunitat d'homes lliures i independents, en la qual no hi hauria cap tipus de subalternitat. Mitjançant la participació política, els homes abandonaven una situació d'esclavitud i «*pasaban a estar en posesión de sí mismos, de sus facultades, de sus derechos, de su personalidad absoluta*». És a dir, es convertien en éssers autònoms. Amb tot, a les acaballes de la dècada de 1840, començaren a sorgir veus que alertaven sobre «*la tiranía de la sociedad sobre el individuo*» i l'«*opresión de las mayorías*». La sobirania nacional podia implicar «*el predominio de la razón colectiva sobre la del individuo*». Podia dur també, com deia Castelar, a «*negar los fundamentos de la naturaleza humana, arrojar de los comicios a sus hermanos, poner una mordaza al pensamiento, violar la dignidad del hombre y el hogar doméstico, falsear completamente el derecho*». Per tot això la democràcia s'anà identificant cada volta més amb la garantia de la «*soberanía con que el hombre nace sobre sí mismo*» i d'un conjunt de drets naturals, inalienables i il·legislables.⁵⁸

55. J. VILCHES, *Progreso y libertad*, Madrid, Alianza, 2001, 42-45.

56. *El Clamor Público*, 22 d'abril de 1849; ARTOLA, *Partidos y programas...*, T. I, 254.

57. *La Soberanía Nacional*, 13 de desembre de 1855.

58. Sobre aquest tema PEYROU, *Tribunos del pueblo...* Les citacions a *La Tribuna del Pueblo*, 14 d'octubre de 1851; BARALT i FERNÁNDEZ CUESTA, *Programas políticos...*, 23; *La Discusión*, 1 d'agost de 1858 i 5 de novembre de 1858; E. CASTELAR, *La fórmula del progreso*, Madrid, 1858, 111.

De tota manera, el progressisme no podia acceptar aquest nou dogma de la sobirania individual, per tal com s'associava amb el perill de desmembració de la comunitat nacional, de desagregació de la societat.⁵⁹ I aquesta discrepància al voltant dels conceptes de la sobirania va anar allunyant sense remei totes dues formacions. En 1854, Sixto Cámara apuntà que la principal diferència de la democràcia amb el progressisme era que aquest vinculava «*en la nación la soberanía, sin tener en cuenta que la nación se compone de individuos*» i Castelar afirmava que els demòcrates no entenien

*«la soberanía como [...] las escuelas parlamentarias. Poniendo el derecho en la sociedad y personificando la sociedad por medio de comicios privilegiados, matan todas las fuerzas individuales. [...] Nosotros estimamos únicamente justo aquel gobierno que da su completo desenvolvimiento al hombre en todos sus derechos.»*⁶⁰

Pi i Margall, per la seua banda, no va deixar de remarcar, des de 1854, que el progressisme tan sols podia ser considerat pels demòcrates com a un adversari, perquè restringia la llibertat, negava al poble la capacitat d'«*usar de sus derechos*» i ajornava «*indefinidamente el jurado, la libertad absoluta de imprenta, el derecho de asociación y reunión, el sufragio universal y todas las demás condiciones fundamentales de la verdadera libertad*». ⁶¹ Però allò més important era que els progressistes, incloent-hi els purs, defensaven una noció «falsa» de la sobirania del poble. Els progressistes convertien aquest dogma en «*su principio único*», arribant a caure en l'«*heregía [sic] de suponer que la nación reunida en Cortes es árbitra del pensamiento, de la conciencia y de la dignidad del hombre*». Els demòcrates, ben altrament, consideraven que la sobirania del poble derivava de l'autonomia individual, motiu pel qual no podia limitar ni regular cap dret o llibertat garant del domini de l'home sobre si mateix, garant de la seua raó i de la seua voluntat.⁶²

Els demòcrates barcelonins, en aquest sentit, van declarar en 1858, en un acte en el qual hi eren presents Pi i Maragall, Figueres, Castelar i Pomès, que no transigien amb cap partit i que actuarien, a partir d'aquell moment, «*por cuenta propia, es decir, como demócratas*», i aquesta fou, sens dubte, la línia d'actuació de molts correligionaris.⁶³ Tanmateix, el procés de diferenciació de la democràcia no va seguir un camí lineal, unidireccional ni homogeni. A finals de la dècada de 1850 encara quedaven demòcrates que consideraven, com Rivero, que

59. A. FERNÁNDEZ DE LOS RÍOS, *Olózaga. Estudio político y biográfico*, Madrid, 1863, 590. Agraesc aquesta referència a la professora María Cruz Romeo.

60. *La Soberanía Nacional*, 30 d'agost de 1855; *La Soberanía Nacional*, 22 de gener de 1856.

61. *La Discusión*, 18 de juliol de 1857 i 1 de juliol de 1858.

62. PI I MARGALL, «La soberanía nacional y el señor Olózaga», *La Discusión*, 24 d'octubre de 1858. També la sèrie d'articles «Los progresistas y los demócratas» publicats a *La Discusión*, el setembre de 1859.

63. *La Discusión*, 9 d'octubre de 1858.

«libertad, progreso y democracia» eren idees idèntiques considerades davall de «fases diversas o en sus varias manifestaciones» dins d'una sola «y potentísima familia política». Rivero explicava que havia de ser progressista «todo el que acepta como principio fundamental de sus creencias [...] el progreso y el adelantamiento del género humano». Això podia integrar partidaris de diferents nivells de velocitat i radicalisme en les reformes d'un mateix projecte comú.⁶⁴ D'altra banda, les confluències dins l'esfera pública també van continuar. A Madrid, per exemple, demòcrates i republicans van coincidir amb alguns progressistes avançats en la manifestació que s'organitzà el març de 1855 en honor de les víctimes de 1848; en la inauguració, el 1857, del monument a Argüelles, Calatrava i Mendizábal, que es va aixecar gràcies a una subscripció pública que tots ells contribuïren a tirar endavant; i en l'acte de recepció de les cendres de Muñoz Torrero, celebrat el 1864.⁶⁵ És cert que la divisió de la cultura política liberal avançada i l'emergència d'una cultura política més pròpiament democràtica-republicana van anar produint-se de manera difusa i tortuosa, alhora que durant molt temps hi havia una pluralitat de sensibilitats respecte a les relacions que devia haver-hi entre totes dues formacions.

La cultura política democràtica-republicana

La cultura política democràtica-republicana que va anar gestant-se des de finals de la dècada de 1840 es caracteritzà per una gran heterogeneïtat interna. Pi i Margall, per exemple, subratllava en 1860 les divisions que hi havia al si del «partit», que al seu parer havien constituït una mena de «terreno de aluvi6n», al qual s'havien anat agregant de mica en mica multitud de fraccions dissidents. Amb tot, però, Pi i Maragall afegia que «los partidos no necesitan para vivir [...] que los individuos les sacrifiquen su personalidad». La discussió d'idees era, altrament, símptoma d'energia i vitalitat. D'altra banda, hi havia un principi cabdal que lligava les diverses fraccions, «el reconocimiento pleno de la autonomía del ser humano». El periòdic *El Pueblo*, per les mateixes dates, afegia que allò que conservava la cohesió de la democràcia era bàsicament la defensa dels drets i llibertats individuals. Existia, doncs, la percepció d'una identitat col·lectiva comuna, tot i que hi hagués dissidències.⁶⁶

A parer meu, la cultura política democràtica-republicana hauria de pensar-se, almenys fins a 1868, en singular. Els demòcrates i republicans d'aquest període seguien compartint una visió del món basada en la filosofia del progrés i l'idea-

64. *La Discusión*, 10 de setembre de 1858 i 27 d'agost de 1858.

65. *La Soberanía Nacional*, 5 de maig de 1855; *La Discusión*, 20 de febrer de 1857.

66. F. PI I MARGALL, «Las divisiones de nuestro partido», *La Discusión*, 14 d'agost de 1860. El principi fonamental, a *La Discusión*, 4 d'agost de 1864. *El Pueblo*, 1 de setembre de 1860.

lisme i una visió de la història com a lluita dialèctica entre l'absolutisme i la llibertat. Tots mantenien una memòria històrica comuna, encetada el 1808 i culminada, en aquest període, amb els intents insurreccionals de 1848 i la revolució de 1854. I tots participaven en els mateixos espais organitzatius i de sociabilitat, com ara, en el cas de Madrid, el *Círculo de la Unión* de 1854, la *Velada de Artistas y Artesanos* que va funcionar fins a 1858 i els comitès i reunions electorals, des de la que es féu el setembre de 1854 amb participació d'Orense, Rivero, Garrido i Cámara, entre d'altres, fins les que tingueren lloc al *Teatro Circo* en 1865 i al *Circo Price* en 1868. També van confluïr en la societat secreta de caire carbonari que s'organitzà a finals de 1856 i que, segons Eiras, es va confondre poc més tard amb el mateix Partit Democràtic. En el seu directori van coincidir Rivero, Orense, Pi i Margall, Garrido i Cámara. A més, demòcrates de signe diferent col·laboraven moltes vegades en els mateixos periòdics. Orense, AVECILLA i Castellar, a tall d'exemple, van escriure durant el Bienni en *La Soberanía Nacional*, de Cámara, i en *La Discusión* de Rivero. En aquest últim diari escriuria també Pi i Margall, el qual participà igualment en *El Pueblo* de García Ruiz (1860).⁶⁷

Tots aquests sectors defensaven ja la república com a forma de govern ideal, sobretot després de l'experiència del Bienni, que va demostrar, segons el seu criteri, la impossibilitat de conjuminar el tron i la llibertat. De fet, A. Borrego es va referir posteriorment al «tomb» que, des de 1856, havia «*tomado la democracia española como partido republicano*». Aquest procés, en virtut de la repressió del moment, resulta molt difícil de resseguir, però sembla clar, si parem compte en el *Manifiesto* publicat en 1858 per la Junta Nacional del Partit Democràtic Espanyol, que proclamava com a forma política de l'Estat la república, o el fet que en 1868 el Partit Democràtic es transformàs en Partit Democràtic Republicà Federal.⁶⁸ D'altra banda, es va anar generalitzant la defensa incondicional del sufragi «universal» masculí. Com destacà un redactor de *La Discusión*,

*«La democracia ha proclamado el principio del sufragio universal; porque sin ponerse en abierta contradicción con la justicia, no se puede negar ni a un solo ciudadano el derecho de elegir sus representantes para que éstos impriman el sello de la creencia y de la voluntad de sus comitentes en cuantas cuestiones se susciten importantes para el país [...]. Los partidos medios, al conceder sólo existencia política a los que cuentan con determinada cantidad de dinero, cometen el error de creer que la riqueza de una nación estriba únicamente en la renta o en el capital, cuando las ciencias, las artes y el trabajo son tres elementos poderosos de la gloria y de la prosperidad de los pueblos.»*⁶⁹

67. Sobre totes aquestes qüestions PEYROU, *Tribunos del Pueblo...*; EIRAS, *El partido demócrata...*, 240.

68. «Manifiesto político de la Junta Nacional del Partido Democrático Español», Madrid, 1 de febrer de 1858; PRO FO 72, 936, Howden a Malmesbury, 1 de maig de 1858; A. BORREGO, *Causas de la razón de ser del republicanismo en España*, Madrid, 1885, 2.

69. «El Sufragio universal», *La Discusión*, 26 de maig de 1861.

La ignorància va deixar de ser un entrebanc per exigir aquest dret, ja que es començà a considerar que no hi havia «*medio más rápido ni eficaz para propagar la ilustración y formar la educación política del pueblo que la universalidad del sufragio*». A més, tampoc no era cert que el poble estigués absolutament mancat d'instrucció: «*el pueblo, si no entiende de definiciones científicas, sabe en su sencillo lenguaje decir cuál es su opinión sobre agricultura, sobre artes, sobre navegación, sobre comercio y sobre todos los ramos de la administración*». En qualsevol cas, això no significà, com ja s'ha dit, la desaparició de les postures preventives enfront d'un poble ignorant i groller. El que es va deixar de considerar imprescindible fou que l'educació precedís l'extensió del sufragi.⁷⁰

Els demorepublicans coincidien també en la defensa de la sobirania individual, que R. Miguel sembla limitar únicament al cas de Pi i Margall. És cert que aquest publicista portà a terme la reflexió més important i radical sobre aquesta qüestió, tot afirmant que la sobirania del poble era una «*pura ficción*» i sol·licitant la seua substitució gradual pel contracte individual. Però la defensa de la sobirania de l'individu era compartida, en el mateix moment en què Pi i Margall publicava aquestes idees, per la immensa majoria dels sectors democràtics. S'ha esmentat ja quina era l'opinió que en tenia Castelar. A les Corts del Bienni, Ordax Avecilla demanà que «*antes de la soberanía nacional*» es consignàs la «*soberanía individual*», i Francisco García López que es distingís entre «*la antigua democracia*», que suposava que la societat atorgava els drets, i la «*moderna*», que considerava els drets anteriors i superiors a la societat, pel fet de derivar de l'«*estado natural del hombre*».⁷¹ Sixto Cámara, per la seua part, afirmava per les mateixes dates que «*el partido democrático cree y proclama la soberanía individual*», en tant que Garrido explicava que la república democràtica recolzava en «*la soberanía individual, origen de todo derecho*». Aquest publicista va reiterar, el 1868, que el republicanisme proclamava «*la autonomía o soberanía individual, y como resultado de ésta, la soberanía nacional, declarando que el hombre tiene derechos propios naturales que la sociedad y las leyes deben respetar y garantizar*».⁷² Tots dos han estat anomenats per R. Miguel «socialistes jacobins», partidaris de la sobirania popular.

Un altre punt de contacte important entre els demòcrates i els republicans del període isabelí és el federalisme, que fou acceptat de manera generalitzada: ningú defensà en cap moment una centralització de tipus jacobí. És cert que alguns sectors feien servir preferentment el terme «*descentralización administrativa*» per referir-se al seu model d'estat. Així apareixia al *Manifiesto* de 1849, al programa elaborat en la reunió del partit democràtic de 1854, al del periòdic de Sixto Cáma-

70. «El voto universal», *La Discusión*, 3 de novembre de 1858; «El Sufragio universal», *La Discusión*, 26 de maig de 1861.

71. PI I MARGALL, *La reacción...*, 252. DSC, núm. 75, 3 de febrer de 1855, 1.864. DSC, núm. 67, 26 de gener de 1855, 1.620.

72. F. GARRIDO, «La república democrática, federal, universal», ELORZA I TRIAS, *Federalismo...*, 381; GARRIDO, *Historia del reinado...*, T. III, 1.294.

ra *La Soberanía Nacional*, al «*Manifiesto político de la Junta nacional del Partido Democrático Español*» de 1858 i al manifest democràtic de 1865.⁷³ Però això és el que defensaven també els que feien servir el mot «*federación*». F. Garrido, per exemple, afirmava que aquesta consistia en «*la más completa descentralización administrativa*».⁷⁴ Tots maldaven, al capdavant, per un procés de formació de lleis polítiques centralitzat, mentre que les competències que es reservava als poders locals eren de tipus econòmic-administratiu. És cert que Pi i Margall defensà, el 1854, l'existència a cada estat federat d'una cambra i un consell de ministres, però indicava que les atribucions de cadascun d'ells es limitaria a nomenar i pagar els seus empleats, imposar els seus arbitris, organitzar la seua «*fuerza interior*» i gestionar els seus «*problemas económico-sociales*». Es tractava, tot plegat, d'afavorir que «*la administración de cada pequeño estado [s'acomodàs] a las circunstancias y condiciones de vida de sus respectivos pueblos*». Pel que fa a la resta, la cambra nacional legislaria sobre els interessos generals i s'ocuparia de l'organització de la força armada, les declaracions de pau i guerra, l'ensenyament, les obres públiques, els aranzels i correus i els pressupostos de despeses i ingressos de la federació sencera. Ni municipis ni províncies ni l'assemblea central es podrien ocupar de les bases del dret polític, el sufragi «universal», la llibertat absoluta d'emissió i aplicació del pensament i la sobirania individual.⁷⁵ Així, doncs, els projectes que, en aquest aspecte, van defensar tots aquests sectors eren similars i derivaven, en bona mesura, de la descripció de la federació nord-americana difosa per Tocqueville a Europa —durant un temps, l'única cosa que se'n va conèixer—, el qual va traduir el complex mecanisme introduït per la Constitució de 1787 per la fórmula «centralització governativa i descentralització administrativa».⁷⁶

Pel que es refereix a la democràcia directa, encara durant el Bienni la major part dels demòcrates coincidien en la defensa d'un concepte de democràcia basat en la sanció popular de les lleis i en la consideració dels diputats i de tot poder com a subordinat a la voluntat dels seus comitents i, per tant, revocable. Aquest tipus d'opinions es troba present en publicistes com Sixto Cámara, Antonio I. Cervera o Fernando Garrido, el qual afirmava que «*los ciudadanos a quienes se nombra para ejercer los cargos públicos son sólo administradores que nada pueden mandar por sí*», i en periòdics d'una tendència més «moderada», com *El Tribuno* (dirigit per Alejo Galilea, amb la participació de Cristino Martos i Castelar) i *Adelante* (dirigit per Nemesio Fernández Cuesta). Aquest darrer definia la democràcia com «*la soberanía del pueblo en ejercicio*», la qual cosa significava la legislació popular en els comicis.⁷⁷ Fou a partir de 1860 quan es començà

73. El *Manifiesto*, a M. ARTOLA, *Partidos y programas políticos*, T.II, 37-45; *El Tribuno*, 26 de setembre de 1854; *La Soberanía Nacional*, 9 de setembre de 1854; «Manifiesto político de la Junta Nacional del Partido Democrático Español», *La Democracia*, 15 de març de 1865.

74. E. VENTOSA [F. GARRIDO], *La regeneración de España*, Madrid, 1860, 192.

75. PI I MARGALL, *La reacción...*, 269 i 319. El subratllat és nostre.

76. G. TRUJILLO, *Introducción al federalismo español*, Tenerife, Idea, 2003 [reed. 1966], 65.

77. GARRIDO, «La república democrática...», 382.

a estendre la defensa del mandat representatiu en el món democràtic, sobretot al voltant del «*Partido Racionalista del Ateneo de Madrid*», allò que va implicar l'acceptació progressiva de la independència dels representats, limitats únicament per la censura pública i l'elecció periòdica.⁷⁸ De tota manera, molts demòcrates i republicans, fins i tot dels sectors més moderats, van seguir considerant inicialment la possibilitat del govern directe, encara que les seues opinions en aquest terreny variassen més endavant. Emilio Castelar defensà en 1858 (i ho reiterà el 1860) «*la soberanía del pueblo para nombrar los legisladores y hasta para sancionar la ley*» i, per les mateixes dates, Nemesio Fernández Cuesta considerava que l'exercici del sufragi havia d'afectar «*todos los actos legislativos que impongan obligaciones a la masa de los ciudadanos*». Encara el 1865, *La Discusión* va publicar una sèrie d'articles sobre la democràcia, en els quals aquesta es definia com a la «*participación directa del pueblo en los negocios públicos*».⁷⁹

D'altres sectors, segurament, coincidien amb Orense, qui va recomanar esperar per incloure el govern directe en el programa democràtica fins veure quins resultats donava quan el practicassen d'altres pobles. Amb tot, aquest darrer va seguir entenent la funció del diputat més aviat com a un mandat que no pas com a una representació. Al seu entendre, el sufragi havia de ser un «dret permanent», perquè «*dejaría uno de ser propietario, si nombrando un apoderado para administrar sus bienes, no le pudiese después quitar*».⁸⁰ No sembla, llavors, que la qüestió del govern directe suposés, en aquells moments, un problema per al conjunt dels demòcrates i republicans, ja que, malgrat les distintes formulacions, s'inseria en un clima de desconfiança prou generalitzada cap al sistema liberal representatiu de la delegació del poder.

Pel que fa a la violència revolucionària, fou també un tret comú al conjunt del demorepublicanisme, tot i que, lògicament, en graus diversos. Per a tots els demòcrates representava el darrer recurs al qual calia aferrar-se per tal d'enderrocar un govern tirànic. Es justificava, de manera simultània o alternativa, en apel·lar a les característiques del règim electoral censatari, que deixava fora del sistema bona part de la població, a la corrupció electoral i/o al context polític de repressió, exclusivisme i sectarisme afavorit pels distints règims en el poder.⁸¹ *La Discusión*, per exemple, afirmava el 1858 que el dret d'insurrecció era «*una consecuencia lógica e indeclinable de todo sistema que, como el de los progresistas, el de los conservadores, el de los neocatólicos, el de los absolutistas coarten la libertad del pensamiento y le cierran el paso a las regiones del gobierno*».⁸² Hi havia,

78. R. MIGUEL, «Las concepciones de la representación política en la democracia republicana española del siglo XIX», *Ayer* 61, 2006, 154.

79. CASTELAR, *La fórmula del progreso...*, 112; E. CASTELAR, «La Democracia», *La Discusión*, 20 de novembre de 1860; N. FERNÁNDEZ CUESTA, *Vindicación de la democracia española*, Madrid, 1858, 72-74; «La democracia. Estudio filológico e histórico, I», *La Discusión*, 9 d'agost de 1865.

80. J. M. ORENSE, *La democracia tal cual es*, Madrid, 1862, 26, 41.

81. CASTRO, «Unidos en la adversidad...», 69.

82. *La Discusión*, 20 d'agost de 1858.

però, alguna cosa més. Demòcrates i republicans compartien amb moderats i progressistes un concepte antipluralista de la política, que tendia més al «*sometimiento del contrario*» que no pas a la conciliació. M. C. Romeo s'ha referit en aquest sentit a la lentitud amb què el liberalisme semblava acceptar les «regles del joc» en un sistema liberal-representatiu, sobretot per la seua dificultat per aconseguir, durant molt de temps, «*articular una estructura política de consenso que integrara la diversidad de sensibilidades liberales y sus respectivas bases sociales y, por tanto, compatible con la interpretación de dichos principios*». ⁸³

En el cas concret de demòcrates i republicans, això es manifesta clarament en la manera en què es concebia el vot, més com a símbol de legitimació, d'inclusió social i pertinença a una comunitat homogènia que com a instrument de canvi polític. En general, es pensava que, sobretot, calia fer fora del poder, a través d'una acció ràpida i eficaç, els adversaris polítics que s'oposaven al triomf de la democràcia i que constituïen, a més, «faccions» perilloses per al bé comú. Després, el sufragi reflectiria l'interés popular, la voluntat del «poble espanyol». No es reconeixia, aleshores, la diversitat políticocial. ⁸⁴ Encara el 1873, el periòdic *La Discusión* afirmava que no hi havia al partit republicà una «*corriente política que todo lo fie al poder de la razón y de la palabra*». La revolució es definia com a la substitució d'«*un viejo y gastado orden de cosas*» per «*otro nuevo más acomodado a las exigencias de la civilización*». Una «*obra primera*» que havia de ser «*esencialmente demoleadora*», destructora de tot el que s'oposara al desenvolupament del seu «*ideal político y a la mejora social*». Un cop realitzada, la república assoliria per fi «*la conciliación de todos los odios y de todas las rivalidades*» i acabaria «*con todos los partidos históricos, absorbiéndolos en su seno*». ⁸⁵

Allò que sí va representar un punt de fricció important entre demòcrates i republicans fou la qüestió del socialisme, sobretot a partir de 1860. Tot i això, fins aproximadament el Bienni progressista, tots aquests sectors havien coincidit, en general, en la necessitat de realitzar alguna mena de reforma social, per tal de garantir la independència intel·lectual i material de tots els homes. Es considerava que l'individu carent «*del grado de ilustración y cultura propio de su época*» o que estigués «*afligido por el hambre*» no podia ser lliure, ni convertir-se en ciutadà. ⁸⁶ Els projectes elaborats pels distints publicistes, és clar, variaven, però en general hom estava d'acord, en major o menor mesura, en la defensa de la instrucció primària gratuïta, les associacions de productors i consumidors, les

83. ROMEO, «De patricios y nación...»; *La lentitud*, a M. C. ROMEO, «Las guerras civiles del siglo XIX: ¿una ruta excepcional hacia la modernización?», en premsa.

84. Sobre aquest punt F. PEYROU, «¿Voto o barricada? Ciudadanía y revolución en el movimiento republicano del período de Isabel II», *Ayer* 70, 2008, 171-198.

85. «Un conato...», *La Discusión*, 2 de febrer de 1873; «La república y el desorden», *La Igualdad*, 10 de juliol de 1873; «La Revolución», *La Discusión*, 25 de febrer de 1873; «Nuestra actitud», *La Igualdad*, 1 d'octubre de 1871; «La república y las clases conservadoras», *La Discusión*, 14 de març de 1869; «La república ha triunfado», *La Discusión*, 11 de febrer de 1873.

86. *La Tribuna del Pueblo*, 5 d'octubre de 1851.

societats de socors mutus, els bancs de crèdit, les caixes d'estalvi, un impost progressiu i un model democràtic de desamortització adreçat a estendre la propietat entre el major nombre de mans. A més, tant els sectors pertanyents a l'anomenat «nucli socialista» format a Madrid, a partir de 1845, al voltant de Fernando Garrido, Sixto Cámara, Federico C. Beltrán o Francisco J. Moya, com els que han estat qualificats de simplement demòcrates es movien pels mateixos espais i compartien una sensibilitat social semblant.⁸⁷

En 1847, per exemple, *El Eco del Comercio*, tot mostrant interès per l'organització del treball, publicà una sèrie d'«*estudios sociales*», escrits per Moya, mentre que Garrido i Cámara coincidien, poc més tard, amb Ordax Avecilla en *La Asociación* i *La Creencia*. Poc més tard, el demòcrata *La Reforma* reconeixia l'existència d'una «qüestió social», que calia tallar mitjançant la intervenció de l'Estat, per tal de transformar les masses «*miserables y peligrosas*» en «*ciudadanos y propietarios útiles y dichosos*».⁸⁸ Fernando Garrido, per la seua part, atribuïa en 1850 al «*partido progresista democrático*», sorgit de la reorganització del progressisme i en el qual ell mateix s'integrava, la missió de «*garantizar el pleno desarrollo de la vida y de las facultades de los ciudadanos, proporcionarles los medios de satisfacer sus necesidades y garantizar todos sus derechos*».⁸⁹ Durant el Bienni la major part dels demòcrates van seguir defensant la desaparició de tota forma de dependència o subordinació entre els homes i la seua substitució pel «*buen arreglo [...] de las cosas entre sí, de manera que cada cual cumpla su destino, ejerza su acción sin impedimento y sin impedir la acción de los demás*». En aquest sentit, García López afirmava en les Corts:

«*Nos preguntáis si somos socialistas o utopistas o discípulos de Proudhon o de Louis Blanc, os contestaremos que no. Pero si nos preguntáis si nos negamos a todas las reformas sociales que caben dentro de la idea democrática y aún de la misma monarquía constitucional, os diremos también que no solo no nos negamos, sino que queremos introducirlas y llevarlas paso a paso.*»⁹⁰

Aquesta unanimitat, però, va començar a esberlar-se aviat, a partir de la proliferació de sectors que començaren a rebutjar el socialisme. En això els incendis a Castella el 1856 i, més tard, els excessos fets durant les sublevacions d'Utrera i El Arahál van fer un paper important, ja que lligaren la democràcia amb el fantasma del comunisme i l'anarquia. L'allunyament del socialisme, de tota manera, derivà sobretot de la generalització de la defensa de la sobirania individual, que menà a que molts demòcrates fessen costat a l'existència d'un estat dotat de les

87. Sobre aquesta qüestió F. PEYROU, «*Mientras haya mendigos e ignorantes, la libertad es una utopía*». Ciudadanía y socialismo en el movimiento democrático español (1840-1868), *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, en premsa.

88. *La reforma*, 9 de setembre de 1849.

89. GARRIDO, *Propaganda democrática...*, p. 23.

90. DSC, núm. 398, 6 de juny de 1855, 13.809-13.810.

mínimes atribucions. Es començà a generalitzar la visió krausista de l'Estat com a una «*sociedad especial para el derecho*», que no podia «*inmiscuirse en otras esferas*», sinó que havia de limitar-se a oferir «*un justo concurso*», per tal que l'individu pogués complir els seus fins en la societat. Alhora, s'anaren estenent les doctrines de Bastiat i de l'escola economista, que afirmaven l'harmonia natural dels interessos econòmics i condemnaven l'intervencionisme estatal.⁹¹

El ben cert és que molts començaren llavors a identificar el socialisme amb la «*reglamentación tiránica [...] de la vida del hombre*», mentre que d'altres seguien defensant la realització de «*reformas posibles dentro de la libertad del individuo*».⁹² D'aquestes dissidències derivaren les polèmiques que es van produir en 1860 i 1864. La primera, protagonitzada per Garrido i Orense, s'inicià quan aquest últim afirmà que el socialisme era «*un estorbo*», que allunyava de la democràcia «*miles de personas útiles*». Garrido replicà que el socialisme consistia simplement en «*el principi d'associació*» per a la producció i/el consum, i que els que advocaven per l'«*absorción del individuo por la masa*» formaven una «*insignificante minoría*». Amb tot, la majoria dels demòcrates que intervingueren en la polèmica es preocuparen bàsicament per esbrinar si el socialisme consistia o no «*en la acción invasora del Estado en la esfera de la actividad privada*». Per fi s'arribà a la conclusió que «*los que en España se llaman socialistas con gran impropiedad [...] no pretenden de ninguna manera la absorción del individuo por el Estado, sino que por el contrario lo esperan todo de la asociación voluntaria y libre*». Alguns tenien un especial i misteriós «*empeño*» a dir-se socialistes, però eren bàsicament demòcrates, ja que defensaven «*todas las libertades y derechos que constituyen la autonomía de la personalidad humana*».⁹³

La polèmica de 1864 derivà de la missió activa que Pi i Margall començà a atorgar a l'Estat per tal de «*templar la guerra entre el capital y el trabajo*», «*hacer conspirar todas las reformas legislativas a la emancipación de las clases jornaleras*» i «*establecer el imperio de la justicia absoluta en las relaciones sociales*». Ara bé, Pi i Maragall va deixar clar, en tot moment, que en cap cas es tractava de «*negar la personalidad de l'home*» i convertir-lo en «*siervo del Estado*». Aquest darrer només tindria la capacitat de legislar sobre la propietat de la terra, garantir la instrucció pública, organitzar les relacions entre capitalistes i treballadors a través de l'arbitratge i regular el crèdit. Algunes d'aquestes qüestions havien estat acceptades prèviament pel conjunt dels demòcrates: Pi i Maragall explicà, per exemple, que el *Manifiesto* de 1849 proclamava la instrucció primària obligatòria, l'establi-

91. G. CAPELLÁN, «Liberalismo armónico. La teoría política del primer krausismo español (1860-1868)», *Historia y política* 17, 2007, 97, 104, 110; E. LLUCH i S. ALMENAR, «Difusión e influencia de los economistas clásicos en España (1776-1879)», E. FUENTES QUINTANA (dir.), *Economía y economistas españoles*, 4, Barcelona, 2001, 93-170.

92. Citat per G. SÁNCHEZ RECIO, «Los planteamientos socioeconómicos del partido democrático. La polémica entre Pi i Margall y Castelar en 1864», *Saitabi* 27, 1977, 124.

93. Les postures d'Orense i Garrido a *La Discusión*, 7, 8, 9 de novembre de 1860. Les conclusions, a *La Discusión*, 12 i 17 de juliol de 1862.

ment de cases de socors i hospitals per a malalts, la creació de bancs agrícoles i l'organització de bancs de crèdit. Tot això implicava la instrucció, la beneficència i el crèdit per part de l'Estat. Castelar, per la seua banda, rebutjava en redó la capacitat d'aquest de regular l'economia i de resoldre el problema social, que només se solucionaria a través d'un conjunt de reformes que incloïa la llibertat de comerç i del crèdit, l'abolició de les quintes i de l'ensenyament privilegiat i el dret d'associació.⁹⁴ Tant aquest publicista com els que li donaren suport (Rivero, García Ruiz) s'atrinxeraren en una concepció del socialisme com a omnipotència de l'Estat que suposava la negació de la llibertat. Qualsevol modificació de la llibertat econòmica i la lliure concurrència s'identificava amb les «*mil trabas reglamentarias [...] del absolutismo*» i amb la destrucció de la «*libertad y de la personalidad humana*». Per això van tractar de situar els socialistes «*no ya completamente fuera de la democracia, sino contra la democracia*». Pi i Maragall, per la seua banda, també afirmà que les idees dels seus adversaris eren incompatibles amb la democràcia.⁹⁵

Al meu parer, la gravetat que caracteritzà les polèmiques esmentades, sobretot la segona, que van provocar terribles esquerdes al si del partit, tingué menys a veure amb l'existència de sensibilitats no conciliables que amb l'antipluralisme que caracteritzava l'univers democràtic, que generava consideracions de l'adversari com a «no demòcrata» i fomentava solucions basades en l'exclusió del contrari. S'hi afegien les enemistats personals, la manca d'estructures i espais adequats per a la discussió i una absoluta absència de pràctica en aquest terreny, la qual cosa donava lloc a nombrosos intents de cadascun dels actors implicats per imposar la seua pròpia opinió i definició de democràcia. És cert que en aquell moment els periòdics implicats, abans òrgans que donaven cabuda a diverses sensibilitats polítiques, s'homogenitzaren enormement, sobretot en virtut de la renúncia dels redactors dissidents amb la línia editorial. També és cert que els sectors socialistes foren exclosos d'algunes reunions organitzatives que es van celebrar. Però els debats i discussions sobre el que calia entendre per democràcia entre sectors diversos, aglutinats al voltant de blocs més o menys compactes implica menys l'existència de distintes cultures polítiques que la negociació i el conflicte que els hi era inherent.

Conclusió

Els demòcrates i republicans del període isabelí formaren part, inicialment, d'una cultura política liberal avançada, en la qual van conviure amb els grups

94. F. PI I MARGALL, «¿Somos socialistas?», *La Discusión*, 17 de maig de 1864; «Más hechos», *La Discusión*, 22 de maig de 1864; E. CASTELAR, «El socialismo y la democracia», *La Democracia*, 26 de maig de 1864.

95. *El Pueblo*, 18 i 28 de maig de 1864. L'opinió de Francesc Pi i Margall, a D. CASTRO, «Unidos en la adversidad...», 80.

progressistes. Les postures d'uns i altres eren diverses i això donava lloc a discussions i disputes freqüents, però també hi havia ponts que permetien, com succeí en efecte, el desplaçament d'una posició a una altra. Per damunt de tot, perquè els discursos de tots els sectors presenten molts punts de contacte, especialment una visió del passat pràcticament idèntica i un projecte de futur semblant. A més, compartien nombrosos espais de sociabilitat i la seua pràctica política era similar. L'experiència política del període, les relacions i debats entre demòcrates, republicans i progressistes i l'evolució del mateix discurs democràtic van anar donant lloc a la diferenciació progressiva del demorepublicanisme com a cultura política independent, en un procés lent que de cap manera implicà per igual el conjunt dels seus activistes. La cultura política demorepublicana que s'anà congruint durant els anys cinquanta es va caracteritzar per l'heterogeneïtat, la negociació i el conflicte, però tant la seua pràctica política com els aspectes més importants del seu imaginari (el sistema polític-institucional ideal, el projecte de futur, la visió del passat) destaquen més per les seues similituds que no pas per la seua diversitat.

En realitat, si partim d'una definició de cultura política com a una configuració internament conflictiva i fragmentada de representacions, discursos i pràctiques hem de concloure que les polèmiques, dissidències i divergències que van caracteritzar l'univers democràtic-republicà del període isabelí no impedeixen la seua consideració com a una cultura política en singular. Les discussions, els distints programes i propostes, no van representar aleshores la llavor de cultures polítiques diferents: formaven part de la complexitat i pluralitat que caracteritzen tota cultura política. En considerar la formació i evolució d'aquesta cultura política, cal atendre a la dinàmica històrica i a les vicissituds i contingències que van influir en les formes i direccions que va anar adoptant i que van contribuir a perfilar uns continguts determinats, en detriment d'altres. Segons el meu criteri, en ocasions s'ha tendit a buscar antecedents de la clara fragmentació que tingué lloc sota la Restauració en la diversitat de discursos anteriors, sense tenir en compte que les diferències que aquests podien representar no implicaven, al capdavall, imaginaris políticossocials tan diferents i que, per tant, el resultat final no estava *predeterminat*.

Així doncs, quan s'analitzen les cultures polítiques —o la cultura política— d'un període determinat, convindria arrencar d'una definició clara d'aquest concepte, per tal d'aprofitar-ne al màxim les possibilitats com a eina d'anàlisi. D'aquesta manera es podrà aprofundir en el coneixement de processos històrics i moviments polítics i socials, sobre els quals resta, encara, molt per explorar.